

УДК 159.928:356.13:928

В.Р. Міляєва, Н.К. Лебідь, Ю.В. Бреус

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ»

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості», визначені його основні властивості та види. Розглянуто співвіднесення термінів «потенціал особистості» та «людський потенціал». Представлено розроблену авторами модель структури потенціалу особистості, яка включає три блоки: мотиваційний, стильовий та інструментальний. Виділено основні види потенціалу особистості: соціальний потенціал, потенціал діяльності, особистісний потенціал. Потенціал особистості визначений авторами як динамічне інтегративне утворення, яке забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації.

Ключові слова: потенціал особистості, потенціальні ресурси, особистісний потенціал, соціальний потенціал, потенціал діяльності.

В статье осуществлен теоретический анализ понятия «потенциал личности», определены его основные свойства и виды. Проанализировано соотношение понятий «потенциал личности» и «человеческий потенциал». Представлена, разработанная авторами, структура потенциала личности, которая включает три блока: мотивационный, стилевой, инструментальный. Выделены основные виды потенциала личности в зависимости от направленности его реализации: личностный потенциал, социальный потенциал, потенциал деятельности. Потенциал личности, рассматривается авторами, как динамическое интегративное образование, которое обеспечивает успешность процессов индивидуализации, социализации и профессионализации.

Ключевые слова: потенциал личности, потенциальные ресурсы, личностный потенциал, социальный потенциал, потенциал деятельности.

Постановка проблеми. Економічні зрушення в суспільстві, інформатизація всіх сфер життя, глобалізація та значний технічний прогрес потребують від сучасної людини перебудови «стосунків зі світом», підвищення темпу життя, уміння швидко сприймати та аналізувати інформацію. У зв'язку з цим важливим завданням постає використання людиною всіх наявних у неї ресурсів та їх всебічний розвиток.

Важливість розвитку людських ресурсів усвідомлюється та підтримується міжнародною спільнотою. Зокрема, країнами ООН затверджена Декларація тисячоліття, в якій сформульовані цілі та принципи в галузі розвитку, та щорічно проголошуються Доповіді про розвиток людини. В програмних документах ООН розвиток людини розглядається як можливість людини вести життя, яке представляє для неї цінність, і реалізовувати свій людський потенціал. Власне тому, самореалізація особистості, як завдання життєдіяльності, починає набувати суттєвого значення і у зв'язку з цим багато дослідників починають звертатися до поняття «потенціал».

Останнім часом значно збільшилася кількість публікацій з приводу досліджень потенціалу особистості в психології та педагогіці, проте й досі існує термінологічна неузгодженість визначення вказаного поняття та його структурних складових.

Поняття «потенціал» широко використовується в багатьох наукових сферах, зокрема, в психології, педагогіці, економіці, фізиці, хімії та інших. За Оксфордським словником, термін «потенціал» визначається як можливість того, що щось буде розвиненим або використаним; риси, що вже існують та можуть бути розвиненими.

Багатьма дослідниками «потенціал» розглядається як приховані можливості, резерв у досягненні мети, як «внутрішня спрямованість», яка надає життєдіяльності особистості вищого сенсу та цінності. Потенціал ідентифікується з поняттям «можливості», «ресурси», пов'язується з актуалізацією особистості. Отже, метою даної статті є теоретичне

узагальнення підходів до визначення поняття «потенціал особистості», розробка його структури, класифікація видів потенціалу особистості.

Виклад основного матеріалу. Наукова площина аналізу проблеми потенціалу особистості є надзвичайно широкою, її дослідження лежать на межі психології та інших наук, зокрема – філософії, педагогіки, соціології, державного управління тощо. Термін «потенціал» використовується в гуманітарних науках для позначення сукупності наявних засобів і можливостей у певній області діяльності. Це можливості окремої особи, групи, держави або всього людства, які можуть бути використані для вирішення конкретного завдання (комплексу завдань).

В психолого-педагогічній науці потенціал особистості частково описується в наступних психологічних термінах: неактуалізовані можливості, задатки, здібності, потреби, ціннісні орієнтації, якості особистості, нахили, приховані структуровані ресурси, резерви, творчі імпульси, внутрішня енергія, продуктивні сили, потреби пізнання самого себе та інших. Крім цього, потенціал особистості пов'язується з процесами актуалізації, реалізації, розгортання, відтворення, розкриття, втілення, сходження до самого себе, прагнення «вийти за власні межі», самотворення, самовираження, самоствердження, самореалізації, розвитку (інтерактивного, рольового, соціокультурного), інтеріоризації.

Термінологічний апарат аналізу феномену потенціалу достатньо широкий. У науковій літературі існує три близьких за змістом поняття «потенціал особистості», «особистісний потенціал» і «людський потенціал», причому часто вони використовуються як синоніми, незважаючи на те, що останнє значно ширше попередніх.

Людський потенціал – це сукупність можливостей людини і суспільства, яка може бути використана для досягнення індивідуальних і суспільних цілей – як інструментальних, пов'язаних із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності, так і мотиваційних, що включають розширення самих потенцій людини та можливостей її самореалізації.

Основу людського потенціалу складає демографічний потенціал, обумовлений чисельністю і віково-статевим складом населення. Багатомірний людський потенціал залежить від якісних характеристик людей, від їх соматичного та психічного здоров'я; соціальних потенцій; розвиненості матеріальних і духовних потреб і можливостей їх задоволення у трудовій та інших видах діяльності; соціокультурної мотивованості поведінки та ін. [1].

У контекст поняття «потенціал особистості» покладено розуміння його як системного, інтегративного утворення особистості, яке включає ряд структурних складових, що зумовлюють: здатність особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв, орієнтуватися у своїй життєдіяльності, зберігати стабільність діяльності та смислових орієнтацій на фоні тиску зовнішніх умов (Д. Леонтєв, В. Маралів, С. Головін, Д. Гудінг); формувати систему відносин людини до зовнішнього світу і до самої себе (В. Мясичев); успішність людини в різних видах діяльності в контексті життя в цілому (М. Каган, І. Ашмарін); ступінь розвиненості здібностей особистості та можливостей їх реалізації (М. Алексеєнко, Г. Зараковський); успішність адаптації (А. Богомолів, С. Добряк, Н. Коновалова, В. Кулганова, А. Маклаков, О. Резнікова, Р. Свиначенко, Н. Старинська).

Окремі аспекти потенціалу особистості вивчаються в змісті «загальної психології» та «психології праці»: рівень особистісної зрілості та реалізації (А. Деркач, В. Зазикін, І. Байєр, І. Дроздов, О. Зубова, В. Маркін, Е. Дьячкова, Є. Ходаєва); внутрішні і зовнішні ресурси людини (Ю. Резнік); здатність до адаптації (А. Маклаков); здатність до творчості та прагнення до саморозвитку (С. Маді, І. Маноха); передумови успішності професійної діяльності (К. Платонов, В. Бодров, Н. Заваловом, В. Пономаренко, А. Ворона, Д. Гандер); рівень духовно-морального розвитку особистості (В. Пономаренко) тощо.

Типологія потенціалу особистості визначається в залежності від форм життєдіяльності. Зокрема, дослідники оперують наступними термінами:

адаптаційний потенціал (А. Богомолів, С. Добряк, Н. Коновалова, В. Кулганова, А. Маклаков, О. Резнікова, Р. Свиначенко, Н. Старинська); соціально-психологічний потенціал (А. Бефані, Н. Дериглазова); інтелектуальний потенціал (Н. Грищенко, Н. Кудрявцева); потенціал самореалізації (С. Баранова, М. Садова); моральний потенціал (Н. Шевандрін); особистісно-розвивальний потенціал (С. Братченко); культурний потенціал (О. Мотків, Є. Руденський); комунікативний потенціал (Ю. Ємельянов, Л. Петровська); комунікативно-особистісний потенціал (В. Куніцина); аксіологічний потенціал (О. Полкунова, Л. Столяренко); творчий потенціал (Л. Вяткін, Є. Глухівська, В. Загвязинський, Н. Зайцева, М. Копосова, І. Маноха, А. Матюшкін, В. Риндак); духовний потенціал (О. Єлисеєв, Б. Паригін); духовно-творчий потенціал (Г. Гладишев, В. Ігнатова); лідерський потенціал (В. Васильєв, Г. Латфуллін, І. В. Дригіна), управлінський потенціал (Є. Смирнов) та інші.

Дослідники наголошують на існуванні двох якісних станів потенціалу особистості: актуалізований та потенційний (М. Алексєєнко, Г. Зараковський, О. Штепа). Актуалізований стан забезпечується актуальними особистісними ресурсами – реалізовані здібності, знання, уміння навички, які людина надбала в процесі власного життєвого досвіду і реалізує в ході життєдіяльності. Потенційний стан включає в себе потенційні особистісні ресурси – нереалізовані здібності (здатки), сукупність цінностей, продуктів мисленнєвої діяльності, ментальних і поведінкових стратегій, внутрішніх станів, настанов, які можуть бути використані людиною для досягнення певної мети. Б. Ананьєв оперує поняттями потенцій та тенденцій. До потенцій належать здібності, обдарованість, спеціальні здатності, життєспроможність, працездатність. До тенденцій – спрямованість особистості, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, потреби, установки, переконання, відносини [2].

Зарубіжні психологи досліджували поняття «потенціал»: у термінах особистісних достоїнств-сил характеру і базових чеснот (К. Петерсен, М.

Селінгман); психологічного благополуччя (К. Ріф); як поведінковий потенціал (Дж. Роттер); для опису залежності мотиваційних особливостей (Д. Берлайн); для опису психологічної сили, що діє на суб'єкт у напрямку до цільової галузі (К. Левін).

Представниками гуманістичної психології потенціал визначається як особистісне утворення, що підлягає актуалізації або реалізації в процесі розвитку, який відбувається автоматично. Потенціалом наділена кожна людина, індивідуальні відмінності полягають лише в ступіні його розкриття [3].

Російський дослідник Г. Зараковський запропонував концепцію «психологічного потенціалу». Автор визначає психологічний потенціал індивіда, як систему психологічних властивостей особистості, що зумовлює можливість успішної життєдіяльності індивіда в різних сферах життя. Властивостями особистості, з яких формується психологічний потенціал, є: загальна активність, мотиваційна установка на досягнення; спрямованість; здібності; регуляторні якості [4].

У сучасній українській психологічній науці в дослідженнях феномену потенціалу використовуються терміни «енергопотенціал людини» (С. Максименко), «потенціал індивідуального буття» (І. Маноха), «потенціал самореалізації» (М. Садова), «вчинковий потенціал» (Я. Кальба).

Енергопотенціал людини, за С. Максименком, – це показник її здатності до дії (пізнавальної, чуттєвої, мислительної, моральної, естетичної, тобто творчої). Автор зазначає, що необхідною умовою розвитку індивіда, вихідним матеріалом для виконання діяльності, переходу від можливості дії, її уявлення до дійсності, матеріалізації образів, почуттів і думок є енергія. Структура енергопотенціалу людини при цьому має два рівні: базовий енергопотенціал, що зумовлюється задатками, та оперативний енергопотенціал – отримана енергія, яку можна використовувати мисленнєво та практично [5].

Потенціал індивідуального буття людини, на думку І. Манохи, явище, що відтворює генералізовані ознаки розгортання непересічної природи «Я» людини протягом її життя. Цей потенціал індивідуального буття постає як здатність людини актуалізувати протягом свого життя інтенції та потенції власного існування, вибудовуючи таким чином індивідуально неповторний «простір» і «час» буттєвої активності [6].

Визначення потенціалу самореалізації, надане М. Садовою, збігається з визначенням потенціалу особистості за В. Подшивалкіною, власне потенціал самореалізації – це динамічне інтегральне утворення, що визначає ресурсні можливості розвитку людини та її здатність до оволодіння та продуктивного здійснення різновидів діяльності [7,8].

Я. Кальба вводить термін «вчинковий потенціал», під яким розуміє структурне і динамічне утворення, що інтегрує ситуаційний («Я перебуваю у ситуації»), мотиваційний («Я хочу вчиняти»), дієвий («Я можу вчиняти») та післядієвий («Я рефлексую») компоненти конкретного вчинку [9].

Узагальнюючи викладене вище ми виділили такі основні властивості потенціалу особистості:

потенціал розглядається як інтегративна системна характеристика, що включає в себе набір індивідуально-психологічних властивостей. Їх кількість різниться у різних дослідників і залежить від виду потенціалу;

потенціал проявляється в процесі подолання особистістю несприятливих умов її розвитку та зумовлює успішність психічної адаптації;

потенціал визначається операціонально через успішність самореалізації в тій чи іншій діяльності (професійній, навчальній, тощо);

потенціал пов'язаний з віково-психологічними особливостями особистості, при цьому власна активність особистості виступає в якості умови, що регулює міру реалізації потенційних можливостей;

потенціал особистості має два якісних стани, які забезпечуються ресурсами особистості: актуалізований та потенціальний.

На нашу думку, потенціал особистості не обмежується ресурсами людини, що перебувають у латентному стані, а є більш широким утворенням. Л.С. Виготський вказує, що «все внутрішнє у вищих формах було зовнішнім» і власне «кожна вища психічна функція проходить через зовнішню стадію розвитку, тому що функція є першочергово соціальною». При цьому основою успішності засвоєння зовнішніх форм поведінки є власна активність індивіда та необхідність практичного застосування набутої функції у життєдіяльності [10]. Таким чином, розкриття потенціалу особистості залежить від активності особистості (самореалізації потенційних ресурсів та можливостей) та соціального оточення, яке може підтримати, а може відторгнути конкретну активність людини, забезпечити можливості для практичної реалізації потенціалу або не забезпечити. Більшість авторів погоджуються з тим, що розкриття потенціалу особистості актуалізується в ситуації саморозвитку – свідомого, активного, ціннісно обумовленого процесу реалізації власних ресурсів. Потенціал особистості можна вважати «латентною основою», яка реалізується в процесі життєдіяльності людини при наявності внутрішнього спрямування та сприятливої ситуації розвитку.

Ми розглядаємо потенціал особистості як динамічне інтегративне утворення, що забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості.

Індивідуалізація реалізується як процес набуття індивідом специфічних властивостей, якостей, рис, ознак, способів прояву себе, що забезпечують реалізацію його власної індивідуальності та цілісність «Я».

Соціалізація проявляється як двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом долучення до соціального середовища, системи соціальних зв'язків, а з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [11].

Під професіоналізацією ми розуміємо не лише процес професійного становлення особистості фахівця, а набуття компетентності в будь-якому виді діяльності.

Ми вважаємо, що структурні елементи потенціалу особистості зумовлюються структурою особистості (за Р.С. Немовим). Так, виходячи із визначення особистості, як «системи психологічних рис, які соціально зумовлені, проявляються в суспільних, за своєю природою, зв'язках і стосунках, є стійкими, визначають моральні вчинки людини, що мають істотне значення для неї самої та для оточуючих» [12, С. 483]. Структура особистості включає в себе три блоки особистісних рис: мотиваційний, стильовий та інструментальний. До мотиваційного блоку включаються інтереси, цінності, цілі та задачі, які перед собою ставить людина, основні потреби та мотиви поведінки. Стильовий блок включає в себе особливості темпераменту, характеру, способів поведінки людини. Інструментальні риси: переважаючі в людини засоби досягнення певних цілей, задоволення актуальних потреб [13].

Потенціал, спираючись на структуру особистості, доречно розглядати як інтегративну динамічну структуру, яка містить в собі набір особистісних властивостей (Рис. 1). У структурі потенціалу особистості мотиваційний, стильовий та інструментальний блоки мають між собою нелінійний характер зв'язку.

Розкриття та реалізація потенціалу особистості починається з присвоєння цінності певному ресурсу або через зовнішню необхідність його використання. Властивості, зосереджені в мотиваційному блоці зумовлюють здатність до самовизначення особистості та забезпечують здатність до самодетермінації поведінки й діяльності.

Стильовий блок містить особистісні властивості, що забезпечують саморегуляцію зусиль та поведінки в процесі розкриття та реалізації потенціалу особистості: особливості структури діяльності, вольові якості, стиль саморегуляції, локус контролю тощо. Всі інші риси характеру,

темперамент, способи поведінки людини можуть виступати чинниками, які допомагають або заважають розкриттю та реалізації потенціалу особистості.

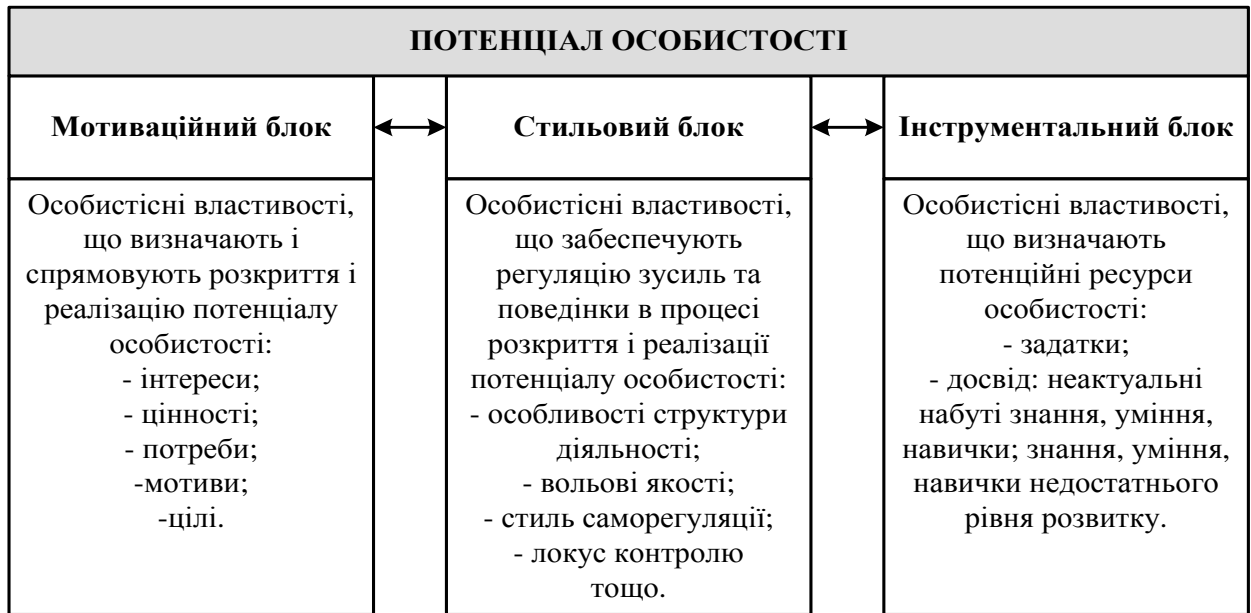

Рис. 1. Структура потенціалу особистості

Інструментальний блок охоплює особистісні властивості, що визначають потенційні ресурси особистості. Дані ресурси актуалізуються, коли набувають стану цінності або потреби, саме тому незважаючи на їхній первинний латентний характер, у структурі потенціалу особистості вони не займають пріоритетної позиції. На думку авторів, зазначений блок містить задатки (реалізація яких призведе до розвитку здібностей) та досвід у вигляді знань, вмінь, навичок, набутих особистістю в процесі життєдіяльності. При чому досвід двох якісних станів: неактуальні набуті знання, вміння, навички та знання, уміння, навички недостатнього рівня розвитку.

У залежності від спрямованості реалізації виділено три основні види потенціалу особистості: особистісний потенціал, соціальний потенціал, потенціал діяльності. Всі інші види потенціалу, наприклад комунікативний, творчий, професійний тощо включаються до змісту виділених нами основних видів. На нашу думку, класифікація потенціалу за спрямованістю реалізації є найбільш доречною, тому що відображає погляд на людину як на біосоціальну істоту та вкладається в межі теорії розвитку Л.С. Виготського та теорії діяльності О.М. Леонтьєва. Розвиток людини у вказаному контексті

проявляється у взаємодії трикутника «особистість – соціум – активність (діяльність)», адже суспільство завжди спонукає особистість до самостійності та активності, а особистість прагне до гармонії у взаємодії із суспільством.

Для всіх трьох основних видів потенціалу мотиваційний та стильовий блоки будуть однакові. Специфіка, пов'язана зі спрямованістю реалізації потенціалу (на власні потреби, на соціальну взаємодію або на діяльність), забезпечується наповненістю інструментального блоку та домінуванням певних властивостей, що його утворюють. Так, наприклад, комунікативні навички будуть найбільш важливими для реалізації соціального потенціалу особистості, хоча також будуть проявлятися в структурі потенціалу діяльності.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз матеріалів дослідження потенціалу особистості дозволив виділити його основні властивості. Зокрема, встановлено, що потенціал розглядається як інтегративне системне утворення, яке містить набір індивідуально-психологічних властивостей; проявляється в процесі подолання особистістю несприятливих умов розвитку та обумовлює успішність психічної адаптації; визначається операціонально через успішність самореалізації в діяльності; пов'язаний з віково-психологічними особливостями особистості, при цьому власна активність особистості виступає в якості умови, що регулює міру реалізації потенційних можливостей; має два якісних стани, які забезпечуються ресурсами особистості: актуалізований та потенційний.

Потенціал особистості, визначається авторами статі, як динамічне інтегративне утворення, що забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості. Структура потенціалу особистості складається з трьох блоків: мотиваційного, стильового та інструментального. Мотиваційний блок включає особистісні властивості, що зумовлюють здатність до самовизначення особистості та забезпечують здатність до самодетермінації поведінки й діяльності (інтереси, цінності,

мотиви, цілі). Стильовий блок включає в себе особистісні властивості, що забезпечують саморегуляцію зусиль та поведінки в процесі розкриття та реалізації потенціалу особистості. Інструментальний блок – особистісні властивості, що визначають потенційні ресурси особистості (задатки та досвід у вигляді знань, вмінь, навичок, набутих особистістю в процесі життєдіяльності).

У залежності від спрямованості реалізації потенціалу особистості авторами виділено три його основні види: особистісний потенціал, соціальний потенціал, потенціал діяльності. Мотиваційний та стильовий блоки у структурі потенціалу особистості будуть однакові за змістом всіх трьох вказаних видів. Специфіка, пов'язана зі спрямованістю реалізації потенціалу, забезпечується наповненістю інструментального блоку та домінуванням певних властивостей, що його утворюють.

Викладений у статі матеріал не висвітлює всіх аспектів проблеми. Актуальними і такими, що потребують подальшого дослідження є аналіз особистісних властивостей, які наповнюють структуру потенціалу особистості; визначення їх зв'язків та ролі в розкритті та реалізації потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Человеческий потенциал как критический ресурс России [Текст] / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. Б.Г.Юдин. – М. : ИФРАН, 2007. – 175 с.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика.1980. – Т.1. – 229 с.
3. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
4. Зараковский Г.М. Психологический потенциал индивида и популяции / Г.М. Зараковский, Г.Б. Степанова // Человек. – №3. – 1998. – С. 50-59.
5. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

6. Маноха І.П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-а психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / І.П. Маноха. – К., 2003. – 48 с.
7. Садова М.А. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості / М.А. Садова // Вісник Одеського національного університету. – 2010. – С. 102-109. – (Серія: Психологія; Т.15; Вип. 9)
8. Подшивалкіна В. Соціальні умови та психологічні виміри тенденцій використання потенціалу особистості / В. Подшивалкіна // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 127-137
9. Кальба Я. Вчинковий потенціал особистості учня як предмет психологічного аналізу / Я. Кальба // Психологія і суспільство. – 2011. – №2. – С. 148-163
10. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
11. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 384 с.
12. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1. Общие основы психологии (4-е изд.). – 688 с.
13. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 1995. – Кн. 2. Психология образования (2-е изд.). – 496 с.

Summary

Miliaeva V.R., Lebid N.K., Breus Y.V. Theoretical analysis of the concept "potential of personality"

The theoretical analysis of the concept "potential of personality" is done in the article. In particular, it was found that the potential is seen as an integrative system formation, which contains a set of individual psychological characteristics; manifested in the process of overcoming the adverse conditions of personality development and success causes mental adaptation; is defined operationally by the

success of self in activity; is associated with age and psychological characteristics personality, with its own activity of the individual serving as the conditions governing the extent of potential; has two quality states that provided resources personality: actualized and potential.

Potential of the individual is considered by the author as a dynamic integrative formation that ensures the success of the process of individuation, socialization and professionalization. The structure of individual potential, which includes three parts: motivation, style, tool is presented and developed by the author. The basic types of personal potential, depending on the focus of its implementation (human potential, social potential, potential activity) are underline. Motivation and style parts in the structure of the individual will be identical in content to all three of these species. Specificity associated with the orientation of potential, provided instrumental tool part and dominance of certain properties that his form.

Key words: potential of personality, potential resources, human potential, social potential, potential activity.